

УДК 159.9.07

Кириченко Р.В.,

*к.психол.н., доцент кафедри педагогіки та методики професійного навчання
Київського національного університету технологій та дизайну, kirichenkorv11@gmail.com*

Україна, м. Київ

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ СУЧАСНОЇ МОЛОДИ

У статті досліджено та визначено соціально-психологічні причини та особливості агресивної поведінки сучасної молоді. Описано результати емпіричного дослідження агресивності студентів. Розглянуто питання профілактики та корекції агресії у молодіжному середовищі.

Ключові слова: агресія, агресивність, агресивна поведінка, корекція агресивної поведінки студентів.

Постановка проблеми. Сучасні кризові умови життєдіяльності нашого суспільства сприяють зростанню рівня соціальної напруги, неймовірно прискорення ритму життя, зумовлене переходом суспільства до постіндустріального етапу свого розвитку, негативно позначається на самопочутті і психофізичному стані особистості, призводить до перевтоми, інформаційних стресів, депресій, нервових зривів. Трансформація колишньої соціально-політичної системи, високий рівень протестних настроїв, війна на сході України, радикальна зміна цінностей і вимушена переорієнтація поведінки призвели до сплесків агресії, зростання насильства і злочинності, жорстокості людей у побутовій поведінці.

Особливу тривогу викликають факти, що свідчать про зростання проявів агресивності серед юнаків, про міжособистісне спілкування молоді на рівні концентрованої конфліктно-негативістської субкультури.

У період студентського життя, коли молода людина здійснює активний пошук своєї ідентичності і постає перед необхідністю розв'язувати нові й надзвичайно важливі для неї життєві завдання, для вирішення яких їй бракує знань і досвіду, вона може почуватися розгубленою, а її поведінка може набути неконструктивних, хоч і досить типових для цього віку, форм вияву – безкомпромісного негативізму, егоцентризму, відвертої вербальної чи й фізичної агресії, глибокої образи як агресії, спрямованої на саму себе тощо. Саме тому необхідно й важливо знати й усвідомлювати витоки агресивної поведінки студентів, прогнозувати її наслідки та бути обізнаним щодо можливостей її корекції, аби така поведінка не стала звичним стилем соціальної комунікації і не набула статусу негативної риси особистості.

З огляду на те, що в процесі педагогічного спілкування конфліктні ситуації доволі часто виникають як прояв спонтанної та реактивної агресії, вважаємо, що профілактична робота з попередження агресивних проявів повинна проводитися, у першу чергу, з майбутніми фахівцями, тобто студентами.

Мета статті – визначити та теоретично обґрунтувати сутність, зміст агресивної поведінки особистості студента, проаналізувати питання профілактики та корекції агресії у молодіжному середовищі.

Виклад основного матеріалу. Проблема агресивності досліджується в психології з різних напрямків. Агресія та агресивність розглядаються з позицій психодинамічного, глибинно-психологічного підходу (А.Е. Мелоян, Т. Туз, А. Адлер, З. Фрейд, Е. Фромм,

К. Хорні, К.Г. Юнг та ін), бихевиористического підходу (А. Бандура, Дж. Доллард, М. Міллер і ін.), в контексті індивідуально-типологічних особливостей особистості, зокрема, емоційності (І.В. Бринза, І.А. Василенко, І.Г. Кошлянь, А.В. Кузнєцова, А.Є. Ольшанникова, І.В. Пацявічюс, І.В. Переверзева, Є.П. Саннікова), в процесі розвитку особистості (Н.В. Алікіна, НА. Дубинка, Л.М. Семенюк, І.А. Фурманов, К. Бютнер та ін), в рамках проблеми емоційної регуляції поведінки (В.К. Вілюнас, Г.С. Костюк, О.М. Леонт'єв, Є.Л. Носенко, А.Я. Чебикін).

Слово агресія від латинського «*agres*» означає «нападати». Воно здавна існує в європейських мовах, проте значення йому надавалося не завжди однакове. До початку 19 століття агресією вважалася будь-яка активна поведінка як доброзичлива, так і ворожа. Пізніше значення цього слова змінилося і стало більш вузьким.

Багато хто з психологів вважають агресію вродженою невід'ємною характеристикою поведінки в живому світі, пов'язаних з боротьбою за виживання [5].

У науковій літературі прийнято розмежовувати поняття «агресія» (дія) і «агресивність» (властивість особистості, яка проявляється в готовності до агресивної поведінки). Таким чином, агресивність – це усвідомлювана чи неусвідомлювана якась схильність до агресивної поведінки; агресія – це форма поведінки, яка частково є соціальним навчанням (ЗМІ, однокласники, сім'я) і частково є наслідком агресивності (властивості особистості). Більшість психологів сходяться на думці, що агресивність – це вроджена властивість кожної живої істоти, здатність до активності, спрямованої на задоволення своїх потреб. Позитивна сторона агресивності як здатності до активності – це ініціатива до подолання труднощів, боротьба за виживання, самовдосконалення. Негативного значення агресивність набуває тоді, коли через недоліки соціальної адаптації особа конфліктує з оточуючими, неадекватно засвоює і порушує моральні норми на шкоду іншим.

На думку Ф.В. Бассіна, відмінність понять «агресія» і «агресивність» веде до важливих наслідків: по-перше, не за всякими агресивними діями суб'єкта варто вбачати агресивність особистості, по-друге, агресивність людини не завжди проявляється в явно агресивних діях. Сама по собі агресивність не робить суб'єкта соціально небезпечним, адже, з одного боку, існуючий зв'язок між агресивністю і агресією не є однозначним, а, з другого боку, акт агресії може не набувати соціально небезпечних та несхвалюваних громадськістю форм. Часто

агресивність розуміють як «зловмисну активність». Однак сама по собі деструктивна поведінка «зловмисною» не є, такою її робить мотив діяльності, тобто ті цінності, заради досягнення і оволодіння якими активність розгортається. Зовнішні практичні дії можуть бути схожими, але їх «мотиваційні компоненти прямо протилежними» [1].

Агресивність у різних осіб може мати різний ступінь прояву – від майже повної відсутності до граничного розвитку. Повна відсутність агресивності призводить до податливості, нездатності зайняти активну життєву позицію. Разом з тим надмірний розвиток агресивності на кшталт акцентуації починає визначати весь характер особистості, перетворює її в конфліктну, нездатну на соціальну кооперацію, а у своєму крайньому вираженні є патологією (соціальною і клінічною): агресія втрачає раціонально-вибірчу спрямованість і стає звичним способом поведінки, проявляючись у невинуватих ворожості, злостивості, жорстокості, негативізмі.

Незважаючи на значні розбіжності щодо визначень агресії, А.А. Реан підкреслює, що, зважаючи на очевидність того, що люди часто втрачають контроль над собою, агресія – це поведінка, яка спрямована на заподіяння шкоди або збитку іншій живій істоті, що має всі підстави уникати подібного із собою поводження. Дане комплексне визначення включає в себе такі окремі положення: агресія є навмисним, цілеспрямованим заподіянням шкоди жертві; під агресією може бути розглянута лише така поведінка, що передбачає заподіяння шкоди або збитку живим істотам; жертви повинні мати мотивацію уникнення подібного із собою поводження [4].

При цьому слід урахувати, що агресивна поведінка може бути як прямою, коли людина не приховує свою агресію від оточуючих, так і непрямую, коли агресія приховується під неприязню, єхидством або іронією. Пряма агресія проявляється різними способами, починаючи від висловлення погроз у бік співрозмовника і закінчуючи безпосередніми агресивними діями. Непрямою агресією людина чинить тиск на «жертву».

У літературі представлено досить велику кількість типів класифікації агресії. Так, виділяють два основних види агресивної поведінки:

– конструктивну агресію (відкриті прояви агресивних спонукань, реалізовані в соціально прийнятній формі, при наявності відповідних поведінкових навичок і стереотипів емоційного реагування, відкритості соціального досвіду і можливості саморегуляції та корекції поведінки);

– деструктивну агресію (прямий прояв агресивності, пов'язаний із порушенням морально-етичних норм, що містить елементи делінквентної або кримінальної поведінки з недостатнім урахуванням вимог реальності та зниженим емоційним самоконтролем).

У змістовному плані провідними ознаками агресивної поведінки можна вважати такі її прояви, як виражене прагнення до домінування над людьми і використання їх у своїх цілях, тенденцію до руйнування, спрямованість на заподіяння шкоди оточуючим людям, схильність до насильства (заподіяння болю).

У структурі агресивної поведінки виділяють кілька взаємопов'язаних рівнів:

- Поведінковий (агресивні жести, висловлювання, міміка, дії).
- Афективний (негативні емоційні стани і почуття, наприклад, гнів, злість, лють).
- Когнітивний (неадекватні уявлення, упередження, расові та національні установки, негативні очікування).
- Мотиваційний (свідомі цілі чи несвідомі агресивні прагнення).

В.Д. Менделевич зазначає, що умовно можна говорити про конструктивну і неконструктивну форми агресії (за термінологією Е. Фромма – доброякісну і злоякісну). Різниця перерахованих форм полягає в намірах, що передували прояву агресивності. При конструктивній агресії злий, злочинний умисел завдати кому-небудь з оточуючих шкоду відсутній, тоді як при неконструктивній – він є основою вибору саме даного способу взаємодії з людьми [3].

Конструктивна форма агресії може бути названа також псевдоагресією. Е. Фромм описує в рамках псевдоагресивної поведінки ненавмисну, ігрову, оборонну, інструментальну агресію, агресію як самоствердження. Ненавмисна агресія може бути ознакою психопатологічного типу девіантної поведінки.

Найбільш визнаною є загальна для ряду концепцій схема, запропонована А. Бассом і А. Даркою: фізична агресія (напад); непрямая агресія (зловісні плітки, жарти, вибухи люті, що проявляються в крику, тупанні ногами і т. д.); схильність до подразнення (готовність до появи негативних почуттів при найменшому порушенні); негативізм (опозиційна манера поведінки від пасивного опору до активної боротьби); образа (заздрість і ненависть до оточуючих за дійсні та вигадані відомості); підозрливість у діапазоні від недовіри й обережності до переконання, що всі інші люди приносять шкоду або планують її; вербальна агресія (вираження негативних почуттів як через форму – сварка, крик, вереск, так і через зміст словесних відповідей – загроза, прокляття, лайка) [3].

Останнім часом увагу дослідників привертає нова форма агресії – «кібертретування» (cyberbullying). Під ним розуміють форму поведінки, яка полягає у розсиланні повідомлень агресивного та образливого характеру з використанням нових інформаційних та комунікаційних технологій (Інтернет, мобільний телефон). Іншими формами кібертретування можуть бути дії, які мають «хакерський» характер і спрямовані на шкоду персональним комп'ютерам жертв (зламування та зміна паролю, пошкодження персональних веб-сайтів тощо). Фактор фізичної сили, важливий у випадках звичайного (контактного) третування, тут незначний; на перше місце виходять інтелектуальні здібності й технічні вміння агресора і дозволяє агресорові зберегти свою анонімність і перетворити ситуацію переслідування на своєрідний «маскарад».

Дослідники розділяють комплекс демографічних, індивідуально-психологічних та соціально-психологічних факторів, які прямо чи опосередковано впливають на появу та особливості проявів агресії. Слід зазначити,

що переважна більшість цих факторів збігається з уже відомими факторами агресивної поведінки (наси́льство в сім'ї, вплив асоціальних субкультур однолітків, характерологічні особливості тощо).

Одним із основних чинників набуття особистістю підвищеної агресивності вважаються недоліки сімейного виховання, спостереження за моделями агресивної поведінки інших у реальному житті, на кіно- і телеекранах чи комп'ютерних іграх. Істотна роль у зародженні і формуванні готовності людини до агресії, а також у її реалізації відводиться і ситуативним чинникам, таким як вплив кліматичних умов, температури навколишнього середовища, підвищений шум, велике скупчення людей, неприємний запах та тіснота у приміщенні, дискомфорт, зазіхання на особистий простір, вороже соціальне середовище, біль, виникнення стресової ситуації, очікування помсти за власні агресивні дії, вживання алкоголю, сексуальне збудження.

Як особистісні фактори, які зумовлюють підвищення рівня агресивності, розглядають: підвищену ворожість та подразливість, підвищений рівень тривожності та депресії, підвищену емоційну реактивність, негативну афективність, перевищену самооцінку, певні особливості мотиваційної сфери, низький рівень розвитку інтелекту, антисоціальну спрямованість особистості, заздрісність, схильність приписувати оточуючим агресивні наміри тощо.

Серед чинників, які перешкоджають прояву агресивності, називають: можливість покарання за агресію, любов, дружні стосунки, а також такі особистісні якості як поміркованість, толерантність, завбачливість, безконфліктність, високий самоконтроль.

Ряд учених указують на чотири причини агресії: 1) агресія як інстинкт, що виникла у процесі еволюції та служить людині для збереження виду; це природна агресія, необхідна в боротьбі за виживання; такої думки дотримувалися Зігмунд Фрейд і Конрад Лоренц; 2) агресія як реакція на фрустрацію, тобто стан, який характеризується хвилюванням, пригніченістю й є наслідком неможливості виконати намічену раніше мету або реалізувати важливу потребу, іноді такий стан може призвести до невротичних розладів; 3) агресія як звичка народжується з інтенсивних неприємностей, що часто повторюються, переживань, фрустрації, які супроводжуються сплеском негативних емоцій; фіксація агресії при цьому у значній мірі сприяє взаємний вплив один на одного членів неформальних груп, темперамент людини та відсутність у неї толерантності; 4) агресія як придбане бажання проявляється в емоційній реакції гніву; ступені прояву гніву дуже різноманітні – від обурення та незадоволеності до злості.

Таблиця 1. Середньостатистичні значення показників агресивності студентів

№ з/п	ПІБ	Види реакцій							
		Фізична агресія	Побічна агресія	Роздратованість	Негативізм	Образа	Підозра	Вербальна агресія	Почуття провини
1.	Юнаки	5,2	4,8	5,2	5,6	2,9	4,1	6,8	5
2.	Дівчата	3,8	5,2	5,4	4,6	3,9	4,5	8,6	6,2
3.	Загальний показник	4,5	5	5,3	5,1	3,4	4,3	7,7	5,6

Агресія призводить до збільшення форм девіантної поведінки серед молоді (вандалізм, крадіжки, вживання алкоголю, наркотиків); погіршенню соціально-психологічного клімату в закладах освіти. Оскільки агресивна ситуація за своїми характеристиками є різновидом інтенсивної тривалої стресової ситуації, то вона має серйозні психологічні наслідки. Як жертви, так і самі агресори схильні до нервово-психічних розладів (різні розлади поведінки, депресії), що може призвести до скоєння кримінальних злочинів.

У даний час агресивна поведінка у юнаків зустрічається все частіше й частіше. Така тенденція має досить багато причин. Шукати їх слід у вихованні, спілкуванні з іншими людьми та наростаючих вимогах, що пред'являються до дітей і молодих людей, також варто враховувати і природжені схильності до насильства.

Все вищевказане дало підґрунтя для проведення експериментального дослідження на визначення агресивної поведінки студентів вищих навчальних закладів, яке проводилося на базі Київського національного університету технологій та дизайну факультету індустрії моди. У експериментальному дослідженні брали участь 50 студентів віком 20-21 рік. Діагностичними зняттями стали методика К. Томаса та Р. Кілмена щодо виявлення домінуючого стилю реагування в конфлікті та опитувальник виявлення рівня агресивності А. Басса – А. Дарки (як одну з найпоширеніших діагностичних процедур для визначення агресії особистості та особливостей її вияву).

Психологи К. Томас та Р. Кілмен виокремили п'ять типових стилів реагування людини у конфліктній ситуації: конкуренція, співробітництво, пристосування, компроміс, ухилення. Опрацьовані результати тестування виявили тенденцію до найчастішого використання студентами стилів компромісу (53% усіх студентів) та співробітництва (27%). Натомість, найменше опитані вдаються до конкуренції (10%), пристосування (7%) та ухилення (5%). Це дає змогу нам зробити висновки, що під час формування конфліктологічної культури викладач, підбираючи методику проведення занять, може використовувати і методи, які включають в себе обговорення суперечливих питань, також ми можемо зробити висновки, що більшість даної групи не є конфліктними індивідами та ідуть на компроміс, тобто формування конфліктологічної культури в групі буде проходити у сприятливих для всіх респондентів умовах.

Результати дослідження за дослідницькою процедурою відображені в табл.1 і вони свідчать про наявні відмінності агресивних реакцій у студентів юнаків та дівчат:

В таблиці показані різні форми агресії та відповідно отриманні бали в групах за цими агресивними реакціями. Отже, аналіз результатів дослідження дозволяє стверджувати, що у дівчат серед всіх форм агресії найвищий показник припадає на вербальну агресію (8,6), а останнє місце посідає фізична агресія (3,8). На відміну від дівчат у юнаків ієрархія проявів агресії дещо інша. Так, на першому місці за рівнем прояву перебуває вербальна агресія (6,8), а на останньому – образа (2,9).

Як показав порівняльний аналіз, як у юнаків, так і в дівчат, виявлено схожі тенденції: у них домінуючою є вербальна форма прояву агресії, на другому місці у юнаків – негативізм, а у дівчат – почуття провини. Разом з тим, отримані дані засвідчують, що по всій вибірці загалом рівень агресивності знаходиться в межах норми і це ілюструють загальні показники індексу агресивності (17,5) й індексу ворожості (7,7) за всією вибіркою.

Студентська молодь, у переважній більшості, знаходяться в процесі становлення, пошуку свого місця в суспільстві, в міжособистісному спілкуванні. Дуже часто реакцією на ці труднощі, особливо при невдачах, є прояви агресії, що погано відбивається як на конкретній особистості, так і на суспільстві в цілому.

На сьогоднішній день питання ефективного зниження чи долання агресивності серед студентської молоді є актуальною міждисциплінарною проблемою. Дослідниками розглядаються різні шляхи зниження агресії студентів, зокрема: застосування комплексної програми соціальних заходів, що включають діагностику, просвітницьку та корекційну роботу; розробку тренінгових програм (неконфліктна комунікація, колективні ігри); символдраму; розробку навичок конструктивного вирішення та вивільнення від агресії; індивідуальну роботу психолога з агресивним студентом над усвідомленням причин агресії студента та їх усунення; повернення агресивності в конструктивне русло; формування емоційної культури студентів, спрямованої на розвиток чуйності, здатності цінувати і поважати почуття іншої людини й уміння усвідомлювати свої переживання, оволодіння студентами системою знань про особливості емоційної сфери особистості, вміннями і навичками емоційної регуляції навчально-пізнавальної діяльності; установку тих, що навчаються, на регулювання емоційного стану і емоційних реакцій на зовнішні й внутрішні діяння; потребу майбутніх спеціалістів у розвитку емоційної сприйнятливості; оволодіння ними системою знань про особливості емоційної культури особистості, способів емоційної регуляції професійної поведінки на заняттях

спецсеминарів, соціально-психологічного, емоційного і комунікативного тренінгів, індивідуального навчання [2].

Висновки. Вияви агресивності студентів у різних соціальних сферах життя зумовлюються насамперед особливостями їх побутової невлаштованості, проблемами навчання, особливостями взаємодії з одногрупниками, викладачами та друзями, проблемним спілкуванням із членами родини, загальною психологічною атмосферою сім'ї, інтимними негараздами, необхідністю поєднувати навчанням з роботою тощо. Ці соціально-психологічні негаразди не сприяють професійному становленню студентів і часто провокують вияви різних форм агресивної поведінки.

Отже, умовами, що сприяють попередженню і корекції агресивної поведінки, є: формування системи морально-релевантних цінностей особистості на основі оволодіння духовною культурою етносу, нації; формування усвідомленої потреби особистості у виборі неагресивних стратегій поведінки; розвиток здатності до саморегуляції, рефлексії та соціальної перцепції у відповідності з морально-етичними цінностями; навчання ефективним стратегіям комунікації.

Перспективи подальшого дослідження окресленої проблеми полягають у розробці методичних прийомів і вправ, спрямованих на попередження агресії або зниження міри її інтенсивності.

Література

1. Ганова Л.А. Феномен агрессивности и особенности личности / Л.А. Ганова // Вопросы общей и дифференциальной психологии: сб. науч. тр. – Кемерово, 1998. – Вып. 2. – С. 108-115.
2. Кириченко Р.В. Особливості розвитку емоційної культури студентів / Р.В. Кириченко // Virtus: Scientific Journal, 2016. – 183р. – Р.60-63
3. Можгинский Ю. Б. Агрессия подростков: эмоциональный и кризисный механизм / Ю.Б. Можгинский. – СПб.: Питер, 1999. – 220 с.
4. Реан А.А. Агрессия и агрессивность личности / А.А. Реан // Психол. журнал. – 1996. – № 5. – С. 3-18.
5. Налчаджян А.А. Агрессивность человека / А.А. Налчаджян – СПб.: Питер, 2007. – 734 с.

References

1. Ganova L.A. Fenomen agressivnosti i osobennosti lichnosti / L.A. Ganova // Voprosy obshchey i differentsialnoy psikhologii: sb. nauch. tr. – Kemerovo, 1998. – Vyp. 2. – S. 108-115.
2. Kyrychenko R.V. Osoblyvosti rozvytku emocijnoji kul'tury studentiv / R.V. Kyrychenko // Virtus: Scientific Journal, 2016. – 183p. – P.60-63
3. Mozhginskij Yu.B. Agressiya podrostkov: emotsionalnyy i krizisnyy mekhanizm / Yu.B. Mozhginskij. – SPb.: Piter, 1999. – 220 s.
4. Rean A.A. Agressiya i agressivnost lichnosti / A.A. Rean // Psikhof. zhurnal. – 1996. – № 5. – S. 3-18.
5. Nalchadzhyan A.A. Agressivnost cheloveka / A.A. Nalchadzhyan – SPb.: Piter, 2007. – 734 s.

Kyrychenko R.V.,

Candidate of Psychological Science, Associate Professor of the Department of Pedagogic and Methodology of Professional Education of Kyiv National University of Technologies and Design, kirichenkorv11@gmail.com

Ukraine, Kyiv

STUDY ON THE ISSUE OF AGGRESSIVE BEHAVIOR OF MODERN YOUTH

The article studies and determines the socio-psychological causes of aggressive behavior of modern youth. It describes the results of empirical research on students' aggressiveness. It also considers the issue of prevention and correction of aggression in the youth environment.

Key words: *aggression, aggressive behavior, correction of students' aggressive behavior.*